

port túlreprezentálnak tűnik, addig a határon túli, az emigráns, a női vagy a cigány költők mintha alulreprezentáltak maradnának).

Makkai Ádám antológiája nemcsak a nagy amerikai és angol antológiák sorában állja meg tökéletesen a helyét, de kanonizációs gesztusa révén modellként szolgálhat költészetünk jövőbeli nagy magyar nyelvű antológiáihoz is. Igen, a két Makkai-féle kötet alapján elkészíthető volna a magyar költészettörténet valóban reprezentatív szöveggyűjteménye – még a fordításokkal sem kellene bajlódni.

Bollobás Enikő

**„Itt Krakkó,
gyere!”** Sławomir Mrozek:
Hazatérésem naplója
Európa Kiadó, Bp., 2004.

A mai lengyel szépirodalom Magyarországon legismertebb szerzője a dráma- és tárcaíró *Sławomir Mrozek* – ezt bátran kijelenthetjük. Az irodalmi sors különös finitora ez, teszem máris hozzá, hiszen a legutóbbi évtizedekben két lengyel alkotó is Nobel-díjat kapott: a 2004-ben elhunyt *Czesław Miłosz* 1981-ben, a jelenleg is élő *Wisława Szymborska* pedig 1996-ban. És mégis: ők ketten együttvéve sem kerültek be annyira a magyar értelmiségi köztudatba, mint Mrozek. Igaz, Szymborska kizárólag verseket ír, ráadásul legendásan keveset, Miłosz pedig költő és esszéíró volt.

És hazánkban az a zseniális szerző is elmarad Mrozek ismertsége mögött, aki soha nem kapott Nobel-díjat, bár minden józan szempont alapján nyugodtan kaphatott volna: *Witold Gombrowicz*. (Senki ne ijedjen meg: nem csapongok, mindvégig a megadott témáról beszélek.) Igen, az 1969-ben elhunyt regény- és drámaíró, a groteszk és az abszurd nagymestere, aki emigránsként hosszú időt töltött Párizsban, majd a latin-amerikai Argentínában talált menedékre. Gombrowicz műveiből nálunk színdarabjai a legismertebbek, közülük is az időről időre színpadra állított *Yvonne, burgundi hercegnő*. Viszont 1953 és 1966 között írt háromkötetes *Naplója*, amely a kortárs irodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítménye és egyenesen *Márai Sándor* naplóival vetekszik, magyarul javarészt kiadatlan: csupán az első kötete jelent meg (*Pályi András* fordításában).

Az 1930-ban született Sławomir Mrozek, a groteszk és az abszurd mai nagymestere harminchárom évesen hagyta el Lengyelországot. Olaszországi és nyugat-berlini megszakításokkal évtizedeken keresztül Párizsban

élt. 1989-ben aztán ráunt a francia fővárosra és Európára, ahol „nagyon kényelmes, nagyon szép, de pokolian unalmas”. Mexikói születésű második feleségével, Susanával úgy döntött: életük hátralévő részét Latin-Amerikában, az asszony szülőhazájában töltik. Hosszas előkészületeket követően megvásároltak egy kismemesi udvarházat, vagyis ranchót, Mexikóvárostól egy órányi kocsiutra, és 1989 karácsonyának első napján beköltöztek. Hat és fél éven át, 1996 júliusáig laktak ott. A köztes időszak egybeesett Mexikó gazdasági csodaként elkönyvelt fellendülésével, amely százezrek könnyű meggazdagodását eredményezte. 1994 második felében azután kipukkant a léggömb: a karizmatikus vezetőnek hitt elnökről bebizonyosodott, hogy közönséges szélhámos, aki csillagászati összegű adósságokba vezette az országot. A csoda egyik napról a másikra eltűnt, s helyébe példátlan bűnözési hullám lépett, rablógyilkosságokkal, országúti banditizmussal és valószerűtlen méretű korrupcióval. A vagyonos – vagy csupán annak hitt – külföldiek sorra estek emberrablók fogságába: „a milliárdostól a borbélyig bárkit elrabolhatnak.” (14. old.) Mrozekék, akik Mexikó Svájcra hasonlított vidékén laktak, mindezt csak hónapokkal később tapasztalták meg, de akkor nagyon is. Végül ráuntak a szüntelen félelemre, a virrasztással töltött éjszakákra, az egész reménytelen küzdelemre, és úgy döntöttek, hogy Mrozek fiatalságának helyszínére, Krakkóba költöznek.

E váltásról: a mexikói lét felszámolásáról és a krakkói beilleszkedésről szól a *Hazatérésem naplója* című kötet, *Murányi Beatrix* műfordításában. Első hatvan oldala a mexikói búcsú naplója, 1996 áprilisától júliusig – második, terjedelmesebb része pedig a már Krakkóban írt tárcák gyűjteménye, 1997 januárja és 1999 szeptembere között. Az első rész, az elutazás naplója szellemes olvasmány, sokszínű kultúrbeszámoló egy távoli vidék mindennapjairól, ugyanakkor egy elkerülhetetlen dramaturgiai nehézséget hordoz. Ugyanis Mrozek mindjárt az első oldalon bejelenti a Krakkóba költözés kész tényét, ám a költözés négy hónapig várat magára, és ilyen hosszú időn keresztül fölöttébb bajos fenntartani az indulás készenlétét, lelki feszültségét. Egyszerűen naplóját itt-ott meglegyinti a vontatottság, a *na, mi lesz már?* sürgetése. Talán az átlapozás veszélye is. Maga Mrozek is tisztában van ezzel, és a tőle megszokott gúnnyal így fogalmaz: „Eleinte azért akartam megszólalni, mert úgy érzem magam, mint Hófehérke (nem mintha olyan szép lennék), amikor eltévedt a rémes erdőben, én is kiáltani akartam: *Hé, van ott valaki?* Kiáltottam, és kiderült, hogy van, hallottam a választ: *Itt Krakkó, gyere!* – s ettől erőre kaptam. De múlik az idő, hazatérésem dátuma többé-kevésbé eldőlt, és meddig lehet még az emberek-

nek, akár barátoknak, megragadni a hajtókáját vagy a kabátgombját, és azt ismételtetni: *Megyek már! Figyelem, jövök! Ide nézzetek, már majdnem ott vagyok!* Még a békára is felfigyelnek, ha váratlanul felvartyog, de a többi már csak brekegés.” (48. old.)

E ponton feltétlenül hivatkoznunk kell *Jacek Żakowski* lengyel újságíró *Mrożek* című könyvére, amely magyar nyelven 1998-ban jelent meg a Palatinus Kiadónál, *Kálmán Judit* tolmácsolásában. E rendhagyó monográfia alcíme szerint *Horrorisztikus életrajz a Mexikóban töltött évekről* – vagyis a Mrożek házaspár hat éven át tartó mexikói kalandját mutatja be részletesen, egészen a Krakkóba költözés pillanatáig. Mindaz, ami korábban történt: az ifjú Mrożek pályakezdése, hivatalosan 1968-ban, de gyakorlatilag 1963-ban kezdődött emigráns léte, első feleségének korai halála csak futólag, az érthetőség és az összefüggések kedvéért nyer említést.

Żakowski a maga krónikáját nyilvánvalóan Mrożek mexikói naplójára építette. Ám a szövegek gondos egybevetéséből kiderül, hogy számtalan vonatkozásban kiegészítette e naplót, még hozzá Mrożek és felesége szóbeli közlései, visszaemlékezései alapján. Ez annál a részletnél is kiválóan megfigyelhető, amely a *Hazatérésem naplója* indítása és egyben az egész mű megalapozása: a Mrożek házaspár megbeszéli, hová meneküljenek a felbolydult Mexikóból – a korábbi közös lakhelyüket jelentő Párizsba, vagy a férj szellemi bölcsőjét ringató Krakkóba?

„Rancho La Epifania, 1996. április 13.

Három nappal ezelőtt, reggelizés közben Susana elmesélte, hogyan is volt az pontosabban, amikor előző nap Mexikóvárosba látogatott.

– Ha akarod – mondom erre –, visszamegyünk Európába. Párizs vagy Krakkó, válassz.

– Krakkó – felelte gondolkodás nélkül.

És ilyen egyszerűen, egy pillanat alatt eldőlt a további sorsunk. Főleg az enyém.” (7. old.)

Żakowski könyvében (amelyben e jelenet értelem-szerűen az utolsó oldalon, a mexikói hányattatások lezárásaként szerepel) viszont azt tapasztaljuk, hogy Mrożek nem a feleségével beszélget a kérdéssről, hanem a benne lakozó Rémmel, aki/amely évtizedek óta zargatja őt ide-oda a világban, a nyughatatlanság szellemét csöpögtetve a lelkébe:

„– Hogyan tovább? – tette fel a Rém az ellenőrző kérdést.

– Krakkóba!

– És aztán? – faggatózott tovább, mert biztos akart lenni a dolgában.

– Krakkó és még egyszer Krakkó!” (Żakowski, 111. old.)

Persze nem Mrożek az egyetlen, aki számára sorsfordító dilemmát jelentett Párizs és Krakkó szembeállítás. Az 1945-ben született, szintén Krakkóban élő költő és esszéíró, *Adam Zagajewski* is hasonló cipőben járt. (Ő a következő lengyel irodalmi Nobel-díj első számú várományosa...) Friss emigránsként 1983 kezdetén telepedett le Párizsban, és csaknem húsz év elteltével költözött vissza Krakkóba. Egy alkalommal lehetőségem nyílt személyesen faggatni e döntése háttéréről, és a következőket mondta:

„– Nos, szempontjaim határozottan személyesek. Fogalmazzunk úgy, hogy családi körülményeim változása lehetővé tette számomra a visszatérést. Mindamellert az is a költözés mellett szólt, hogy oly sok évvel a kommunista diktatúra után az emigrációs lét egyszerűen értelmét veszítette. Az első pillanattól természetes volt, hogy feleségemmel Krakkó mellett döntünk: ez egyetemista éveim színhelye, szeretjük ezt a várost, rengeteg barátunk él itt.

Zs. G.: – *Egyik esszéjében azt írja: „1983-ra megismertem az arrogáns francia közönyt, és már gyanítottam, hogy Franciaország soha nem lesz a második anyám”...*

A. Z.: – Franciaország szép, ám rendkívül különös. Olyan ország, amelyhez nem fűznek bensőséges érzelmi szálak – ellentétben a számtalan, legkülönfélébb nemzetekből Párizsba érkezett költővel-íróval, akik mind makacsul hittek a város mítoszában. Csodálattal adózom a francia kultúrának, de jelenlegi világa (a maga steril profizmusával) a legkevésbé sem érdekel, és a kortárs francia költészet is idegen számomra. Húsz év alatt megtanultam: a francia társadalom soha nem fogad be engem teljesen. Párizsban élve az ember mindig csak emigráns marad, egy kedves idegen. Állandó hűvösség lengi körül: a híres francia kimértség. Végére is, milyen hosszsan lehet az ember szemlélődő turista Párizsban?”

A krakkói vonat (amely valójában a Cracovia nemzetközi gyorsvonat) 1974-ben kiadott, *Levél nővéremnek* című lemezén megéneklő *Cseh Tamás* is nyilatkozott e kérdéssről, még hozzá az ezredfordulón:

„Párizs nagyszerű város, de valahányszor ott jártam, mindig nagyon nagy árat fizettetett velem. (...) Párizs egy dögös csaj, Krakkó viszont egy mosolygós, kedves lány. Úgyhogy ha választani kell, én inkább Krakkót választanám.”

Valóban, a *Párizs vagy Krakkó?* dilemmájára adott választ bizvást tekinthetjük jelképesnek. Hol szeretne élni, *señor* Mrożek? A jómódú, mindennel megáldott nyugaton, a gazdasági stabilitás földjén, vagy a mérték-tartó szülőhazában, ahol minden küzdelmesebb, de a levegő is az anyanyelvünkön vibrál? A felelet: „Krakkóban és még egyszer Krakkóban!”

A *Hazatérésem naplója* második része, vagyis a krakkói tárcák sorozata már arról tudósít, miként sikerült Mrożek írói hazatérése, a házaspár beilleszkedése. Nem mellékesen az már önmagában érdekes, hogy miért Krakkó a régi-új helyszín, és nem Varsó. Hiszen Mrożek huszonkilenc évesen Krakkóból Varsóba költözött, mondván: „Varsó a főváros, egy ifjú reménységnek itt kellett elindítania szédületes karrierjét.” (Żakowski, 9. old.) És négy évvel később onnan, Varsóból ment az emigrációba. Ám aki behatóbban ismeri a lengyel történelmet, pontosabban kultúrtörténetet, az tudja, milyen tréfás-komoly rivalizálás folyik Krakkó és Varsó között a fővárosnak járó tekintélyért. Azt általában maguk a varsóiak is elismerik, hogy Krakkó a lengyel kultúra és hagyományok fővárosa – Varsó ellenben a gazdasági élet és a politika központja. Egy önironikus varsói mondás szerint „a pénzt Varsóban jó megkeresni, és Krakkóban jó elkölteni.” Krakkót amúgy nemzetközileg is a Nobel-díjasok és a művészek városaként tartják számon. A két Nobel-díjas, Szymborska és Miłosz mellett olyan nagyságok lakják jelenleg is, mint az Oscar-díjas *Andrzej Wajda*, vagy a zeneszerző *Krzysztof Penderecki*. Itt élt a sci-fi koronázatlan királyának számító *Stanislaw Lem* is, aki a közelmúltban hunyt el. Eme névsor ismeretében egészen természetesnek tűnik, hogy Mrożek is Krakkó mellett tette le a garast (azaz a groszyt). No és persze az is nyomhatott valamiképp a latban, ahogyan 1990-ben a hatvanadik születésnapját ünnepelte Krakkó városa. Ugyanis tacsófelvonulást rendeztek a tiszteletére a hatalmas főtéren. Majd egy életnagyságú falóra ültették, amelyet traktorral vontattak véges-végig az óváros macskaköves utcáskáin – az ujjongó helybéliek díszsorfala között. Este pedig kezdetét vette az ünnepi színházi Mrożek-fesztivál, illetve a Jagelló Egyetemen megrendezett tudományos ülés az ő munkásságáról... Ha létezik a világon egy város, ahol így köszöntik az embert, akkor ugyan lehetséges-e máshová költözni???

Krakkóban élve persze magam is megtapasztalhattam, miként sikerült a Mrożek házaspár számára a beilleszkedés. Legalábbis eljutott hozzám néhány pletyka. Például arról, hogy Susana asszony hamar kiismerte a lengyel konyha fortélyait. A népi ételnek számító pirog házi receptjét magától Stanislaw Lem feleségétől kapta. De magával hozott tudását is kamatoztatta: mexikói szakácskönyvet írt, amely meg is jelent az egyik krakkói kiadónál. A helyi színházak, főként a legendás hírű *Szary Teatr*, rendszeresen bemutatják Mrożek drámáit. A legismertebbek (*Emigránsok*, *Sztriptíz*, *Tangó*) mellett néhány újabbat is. Ami a könyveit illeti, megjelent a tucatnyi kötetből álló életmű-sorozata, és frissebb munkái is sűrűn látnak

napvilágot. 2004-ben például két könyve: barátjával, az 1931-ben született *Jan Błoński* irodalomtörténéssel folytatott levelezése (*Levelek 1963–1996*), továbbá egy önéletrajzi munkája, *Miként lettem filmkészítő?* címmel. Valóban, Mrożek életének egyik kevésbé ismert fejezete, hogy a hetvenes években filmes forgatókönyveket írt a német és a francia televíziónak.

A *Hazatérésem naplója* tárcáiban ott lebeg mind ezeknek a léggömbök – főként pedig a rendszerváltás utáni lengyel társadalom száz jelensége, vélt vagy valós elmentmondása, a hivatásos koldusoktól a munkaundorig. Mrożek az új lengyel valóság látletét nyújtja – bár a *lengyel* jelző számos egyéb nemzetével helyettesíthető: „Az erény ma nem ugyanazt jelenti, mint tegnap, de továbbra is jól megy sora, úgy érve: a közvélemény mellett áll, csak ami régebben erénynek számított, ma nem feltétlenül számít annak, sőt esetleg bűn lett.” (173. old.) A hatvanas évek elején Jan Błońskihez írt sorai változatlanul érvényesek: „Lehet, hogy nagyon gyerekesen hangzik, de én súlyos, kínzó betegséggént élem meg azt a helyzetet, hogy nem állhatok ki az utcára, és nem kiabálhatok el néhány, távolról sem új vagy felkavaró, viszont valóban átértett dolgot – persze az utcán történő kiabálás csak metafora...”

Bebizonyosodik, hogy a tárcáiról Mrożek szellemessége mit sem kopott. Futószalagon írja elénk az efféle aforizmákat: „Én nem térek el az igazságtól. Az igazság tér el tőlem.” „Könnyebb húzni, ha valaki tolja.” „Bolha ugrál a forró serpenyőn. De vajon a serpenyő hűl, vagy a bolhának gyengül a lába?” (218. old.) Személyesen csupán egy ízben találkoztam Mrożekkel: öt-hat percet beszélgettünk egy krakkói dedikálása során. Meglepően visszafogott, átlagos, sőt *száraz* volt – írásai alapján valami humorosat, eredetét vártam volna tőle, ám semmi ilyesmivel nem rukkolt elő. Később megemlítettem ezt egy nagyszerű krakkói írónak, az időközben sajnos elhunyt *Jan Józef Szczepański*nak, akivel egy házban laktam. Azt felelte, hogy nincs min csodálkoznom: az abszurd irodalom nagy szerzői a magánéletben mindig átlagosak és komolyak. Ugyanis az összes használható ötletüket és poénjukat a műveikhez tartogatják.

Még néhány szót a fordító dicséretére. Murányi Beatrix munkájának magas színvonaláról kiváltképp meggyőződhetünk, ha szembeállítjuk vele Jacek Żakowski könyvének magyar szövegét. A *Hazatérésem naplójában* nemigen találni pongyola, magyartalan megfogalmazásokat, ragtévészteseket, a fordító vallási tájékozatlanságát hirdető hibákat – ellentétben a másik könyvvel. Ez a mű gondozott, szép szöveg, jóleső mrożeki lubickolás.

Zsille Gábor